درس سوم: سیاست و حکومت در عصر قاجار (از آغاز تا پایان سلطنت قاجار)

آقامحمدخان قاجار (۱۱۷۴ـ ۱۱۷۵ش)

❖ به قدرت رسیدن آقامحمدخان:

- ابتدا تصرف نواحی شمالی و مرکزی ایران – انتخاب تهران به عنوان پایتخت خود - غلبه بر لطفعلی‌خان زند - سرکوب طغیان حاکم گرجستان، و سپس تاجگذاری در تهران - لشکرکشی به خراسان باهدف برچیدن حکومت جانشینان نادرشاه و دستیابی به غنائم و گنجینه جواهرات – لشکرکشی به به قفقاز به‌منظور برقرار کردن نظم و امنیت

❖ ستایش و نکوهش آقا محمدخان در تاریخ:

علل ستایش: (دی‌ماه ۹۸)

سخت‌کوشی و تلاش‌های بی‌وقفه آقا محمدخان برای ایجاد یکپارچگی سیاسی و بازگرداندن حاکمیت دولت مرکزی به سرتاسر قلمرو ایران

علل نکوهش:

به سبب بی‌رحمی و کینه‌توزی‌اش در برخورد با مخالفان و رقیبان، که تا حدودی ریشه در ستم‌هایی داشت که در زمان کودکی و نوجوانی بر او رفته بود.

فتحعلی شاه (۱۱۷۵ـ۱۲۱۳ش)

❖ مشکلات دوران حکومت فتحعلی شاه:

از یک‌سو با تهاجم نظامی گسترده روسیه و از سوی دیگر با رقابت دولت‌های انگلستان و فرانسه برای نفوذ سیاسی و اقتصادی در ایران مواجه بود.

❖ مقایسه عملکرد فتحعلی شاه در دو بُعد داخلی و خارجی: (شهریور ۱۴۰۱)

فتحعلی شاه در حفظ یکپارچگی کشور و سامان دادن به اوضاع داخلی موفق بود، اما وی در مقابله با تهاجم نظامی و نفوذ سیاسی کشورهای اروپایی ناکام بود.

محمد شاه (۱۲۱۳ـ۱۲۲۷ش)

❖ علت برکناری و قتل میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام:

ایستادگی او در مقابل زیاده‌خواهی‌های انگلیسی‌ها و تلاش برای کاستن از دخالت ناروای محمدشاه و درباریان در امور کشور، اسباب دسیسه گری مخالفانش را فراهم آورد و شاه را نسبت به این وزیر بزرگ بدبین کرد و حاج میرزا آقاسی به‌جای او نشست.

❖ دوران حاج میرزا آقاسی:

افزایش نفوذ روسیه و انگلستان در دوره محمدشاه

ناصرالدین‌شاه (۱۲۲۷ـ۱۲۷۵ش)

❖ صدارت امیرکبیر:

اصلاحات مهم ایشان: ۱- سامان دادن به اوضاع کشور ۲- تهیه برنامه منسجمی را برای اصلاح امور سیاسی و اقتصادی کشور

❖ برنامه های اصلاحی امیرکبیر:

تنظیم امور اداری و مالیاتی، نشر روزنامه، ایجاد مدرسه دارالفنون، جلوگیری از دخالت عناصر خارجی در امور داخلی ایران و تلاش در جهت استقلال اقتصادی کشور

❖ به نتیجه نرسیدن اصلاحات امیرکبیر:

سرانجام با توطئه و دسیسه مخالفان داخلی و خارجی به سرنوشت قائم‌مقام دچار شد و اصلاحاتش به نتیجه مطلوب نرسید.

❖ اصلاحات میرزا حسین‌خان سپهسالار، یکی از صدراعظم‌های عصر ناصری، به نتیجه نرسید: (دیماه ۱۴۰۱)

به سبب مخالفت‌های داخلی و تردیدهای ناصرالدین‌شاه به نتیجه نرسید.

❖ علت عدم تغییرات اساسی اصلاحات دوره ناصرالدین‌شاه:

از نتایج سیاسی آن، که کاهش قدرت و اختیارات نامحدود شاه بود.. درعین‌حال، از نشر اندیشه سیاسی جدید و ترویج افکار مشروطه‌طلبی و جمهوری‌خواهی در ایران سخت بیمناک بود.

❖ ترور ناصرالدین‌شاه:

ناصرالدین‌شاه در آستانه پنجاهمین سالگرد سلطنتش، میرزا رضا کرمانی که از هواداران ستم‌کشیده سید جمال‌الدین اسدآبادی بود، او را به قتل رساند.

@DaneshSad

مقام و جایگاه شاه

❖ (نمونه سوال مهم امتحان نهایی) مقایسه نظام حکومتی ایران قبل از مشروطه و خواسته مشروطه خواهان: (خرداد ۹۸ -شهریور ۹۸ - خرداد ۹۹ - شهریور ۹۹)

نظام حکومتی ایران تا پیش از انقلاب مشروطه پادشاهی مطلقه و استبدادی بود و شاه در راس هرم قدرت قرار داشت و از اختیارات نامحدود برخوردار بود . در این شرایط مردم ایران با انقلاب مشروطه، خواهان تغییر شیوه اداره کشور شدند و در صدد برآمدند که حکومت خودکامه قاجار را به سلطنتی مشروطه در چارچوب قانون اساسی و تحت نظارت نمایندگان خود در مجلس شورای ملی در آورند

❖ اختیارات و جایگاه شاه در نظام حکومتی ایران پیش از انقلاب مشروطه: (شهریور ۹۹ - خرداد ۱۴۰۳)

نظام حکومتی ایران تا پیش از انقلاب مشروطه، پادشاهی مطلقه و استبدادی بود. شاه در رأس هرم قدرت قرارداشت و از اختیارات نامحدودی برخوردار بود. ــ عزل و نصب مقامهای حکومتی و اعلام جنگ و صلح از اختیارات اساسی شاه بود. ــ شاه هر سه قوهٔ قانونگذاری، اجرایی و قضاوت را در انحصار خود داشت. ــ شاه خود را مالک جان و مال ایرانیان میدانست و انتظار داشت که همگان، از صدراعظم تا مردم عادی فرمانش را بی چون و چرا اطاعت کنند.

❖ شاهان قاجار در عمل نمی‌توانستند به‌طور کامل و همیشه قدرت استبدادی و اختیارات نامحدود خود را به کار ببندند: ص ۳۷

۱- فاقد ابزارهای لازم، مانند نظام اداری کارآمد و ارتش ثابت و حرفه‌ای، برای اعمال قدرت مطلقه بودند

۲- نفوذ اجتماعی و دینی روحانیت و مراجع شیعه،

۳- قدرت سیاسی و نظامی ایلات

۴- نفوذ و دخالت قدرت‌های استعمارگر.

۵- نفوذ زیادی در دربار و بیرون از آن توسط زنان حرم‌سرا به همراه ندیمه‌ها و خدمتکاران.

صدر اعظم

❖ جایگاه صدراعظم در دوره قاجار: (دی‌ماه ۹۹)

صدراعظم بر پایه اختیاراتی که شاه به او می‌داد، می توانست در تمام امور کشور اظهارنظر و مداخله کند، به حضور شاه برسد و برای وی نامه بنویسد. این صاحب¬منصب عالی¬مرتبه همچنین امکان این را داشت که از موقعیت خود برای اصلاح امور کشور، رونق کسب‌وکار و رفاه مردم بهره ببرد.

آن‌ها هم‌چنین امنیت جانی و مالی کافی نداشتند و شمار قابل توجهی از آنان با دسیسه درباریان و بدگمانی و خشم شاهان، جان و دارایی خود را از دست دادند.

حاکمان ایالات و ولایات

❖ حاکمان ایالات و ولایات در دوره‌ی قاجار:

حاکمان ایالات و ولایات تا حدودی خودمختار بودند و بخش اعظم درآمد منطقه تحت فرمان خویش را برای خود نگه می‌داشتند.

شاهان قاجار از طریق برقراری پیوند ازدواج با خاندان‌های زمین‌دار، بزرگان محلی و مقام‌های بلندپایه حکومتی به دنبال گسترش نفوذ و استحکام سلطنت خود بودند.

- اداره ایالت آذربایجان با مرکزیت شهر تبریز، همواره به عهده ولیعهد بود. (دی‌ماه ۱۴۰۱)

- حاکمان ایالات با زیردستان خود رفتاری مستبدانه داشتند.

تشکیلات اداری

❖ تشکیلات اداری اوایل عصر قاجار:

نظام اداری ایران در اوایل عصر قاجار بسیار کوچک بود و به چهار اداره یا وزارت خانه قدیمیِ مالیه، جنگ، عدلیه و امور خارجه محدود می‌شد.

❖ مستوفی الممالک:

❖ پرسابقه‌ترین و گسترده‌ترین آن‌ها، وزارت مالیه به ریاست مستوفی‌الممالک بود. مستوفیان مسئولیت محاسبه و گردآوری مالیات‌ها و نظارت بر املاک دیوانی و سلطنتی (خاصه) را بر عهده داشتند.

❖ محاکم (سازمان قضایی) عصر قاجار: ص۴۰ دی ۹۹ - خرداد ۱۴۰۰

۱ - محاکم عُرف که به تخلفات و جرایم سیاسی و امنیتی مانند شورش، سرقت، نزاع و عدم پرداخت مالیات توسط مقام‌های حکومتی رسیدگی می‌کردند.

@DaneshSad

۲- محاکم شرع که دعاوی مدنی مانند دعواهای خانوادگی، ملکی و ارث را توسط روحانیون حل‌وفصل می‌کردند.

ارتش و تشکیلات نظامی

❖ تجدید سازماندهی و مدرن کردن ارتش به سلاح‌های جدید توسط عباس میرزا:

ارتش ایلیاتی قاجار در جنگ با ارتش‌های اروپایی و به‌خصوص ارتش روسیه، که حرفه‌ای، آموزش‌دیده و مجهز به سلاح‌های آتشین جدید بود، ناکارآمدی خود را نشان داد.

عباس‌میرزا فرمانده جنگ‌های ایران و روس، درصدد برآمد با استفاده از دانش و تجارب کارشناسان نظامی فرانسه و انگلستان، ارتش ایران را تجدید سازمان و مجهز به سلاح‌های مدرن کند

❖ دلایل بی‌نتیجه ماندن تلاش‌های عباس میرزا در سازماندهی ارتش:

۱- پیمان‌شکنی دولت فرانسه ۲- بدعهدی دولت انگلیس ۳- موانع و مشکلات داخلی

❖ اهداف امیرکبیر از تأسیس دارالفنون از جهت نظامی:

الف-آموختن دانش نظامی جدید و اشاعه آن

ب- تقویت توان جنگی و دفاعی کشور

❖ بریگاد قزاق: (خرداد ۱۴۰۲)

ناصرالدین‌شاه امتیاز تأسیس یک واحد نظامی حرفه‌ای با عنوان بریگاد قزاق را به روسیه واگذار کرد و زیر نظر افسران روسی فعالیت می‌کرد. نفرات این نیرو در اوج گسترش کمتر از ۱۰هزار نفر بود و بیشتر به‌عنوان نیروی نگهبان شخص شاه و خاندان سلطنت و دفع‌کننده شورش‌ها و اعتراض‌های داخلی عمل می‌کرد و در حفظ مرزها و مقابله با هجوم خارجی کارایی چندانی نداشت.

روابط ایران و روسیه

❖ سرآغاز جنگ‌های ایران و روسیه:

در زمان حکومت فتحعلی‌شاه قاجار و پس‌ازآنکه حاکم گرجستان خود را تحت حمایت دولت روسیه قرار داد، روس‌ها به منطقه قفقاز لشکرکشی کردند و گرجستان را تصرف نمودند.

❖ علل شکست ایران در جنگ‌های دوره اول با روسیه :

۱- عدم توازن قدرت نظامی و اقتصادی دو کشور ۲- ضعف سیاسی حکومت قاجار ۳- پیمان‌شکنی دولت‌های فرانسه و انگلستان

❖ دلایل شروع جنگ‌های دوره دوم ایران و روسیه: (خرداد ۹۷ دی ۹۷ - شهریور ۹۸ - خرداد ۹۹)

۱- مشخص نبودن خطوط مرزی در عهدنامه گلستان و ادعاهای ارضی جدید روس‌ها

۲- فریاد کمک‌خواهی مردم مسلمان شهرها و روستاهایی بود که به‌واسطه معاهده گلستان تحت سلطه و ستم روس‌ها قرارگرفته بودند.

❖ علل شکست ایران در دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه و امضای عهدنامه ترکمانچای:

۱- روسیه با تمام قوا و تجهیزات نظامی خود وارد عرصه کارزار

۲- عدم کمک نظامی و مالی انگستان به ایران برخلاف تعهداتش

۳- ناتوانی فتحعلی‌شاه در تأمین تدارکات سپاه

۴- بی‌کفایتی و سستی برخی از فرماندهان، مانند آصف‌الدوله

۵- اعتماد به وعده ها و قدرت خارجی

❖ نتایج قراردادها(خصوصاً قرارداد ترکمانچای و گلستان): (خرداد ۹۷ –خرداد و شهریور و دی ۹۸ - دی‌ماه ۹۹)

۱- مناطق وسیعی از سرزمین‌های حاصلخیز ایران در غرب دریای کاسپی(خزر) که شامل ولایات گرجستان، داغستان، ارمنستان، نخجوان و اران با شهرها و روستاهای آباد و پرجمعیت بود، به روسیه واگذار شد ۲- رود ارس مرز دو کشور قرار گرفت. به‌علاوه، ایران در عهدنامه گلستان از داشتن کشتی جنگی در دریای کاسپی(خزر) محروم شد ۳-در معاهده ترکمانچای نیز متعهد گردید که مبلغ ۵میلیون تومان غرامت به دولت روسیه بپردازد ۴- دادن حق مصونیت قضایی (کاپیتولاسیون) به اتباع آن کشور

❖ عهدنامه آخال: (دی‌ماه ۹۹)

روس‌ها مناطق وسیعی از سرزمین‌های ایرانی در شرق دریای کاسپی (خوارزم و ماوراءالنهر) را تسخیر و عهدنامه آخال(۱۲۹۹ق/ ۱۸۸۱م) را بر

@DaneshSad

قاجار تحمیل کردند.

❖ قراردادها و امتیازات تجاری ایران و روسیه:قراردادها و امتیازات تجاری ایران و روسیه: (دی‌ماه ۱۴۰۰)

۱- روس ها یک قرارداد تجاری را ضمیمه عهدنامه ترکمانچای کردند که نتیجه آن گسترش نفوذ اقتصادی آنان در ایران و تسلط بر بازار نیمه شمالی کشور ما بود. (دی‌ماه ۱۴۰۰)

۲- در رقابت با انگلستان امتیازات اقتصادی و سیاسی متعددی مانند تأسیس بانک استقراضی، شیلات شمال و تأسیس نیروی قزاق را گرفت.

روابط ایران و انگلستان

❖ علت توجه انگلستان به ایران:

سلطه استعماری انگلستان بر هندوستان در سده ۱۸ م، موجب توجه بیشتر انگلیسی‌ها به ایران شد.

❖ قراردادهای انگلستان و ایران:

مُجمل –مُفصل - معاهده پاریس - قرارداد گلداسمیت

❖ عهدنامه پاریس و قرارداد گلد اسمیت: (شهریور ۹۷ - دی‌ماه ۹۹ – خرداد ۱۴۰۰)

انگلستان سرانجام با تحمیل معاهده پاریس به حکومت قاجار، افغانستان و هرات را از ایران جدا کرد (۱۲۷۳ق.) انگلیسی‌ها سپس با قرارداد گلداسمیت، مناطقی از سیستان و بلوچستان را نیز از ایران جدا و ضمیمه خاک هندوستان کردند که خود بر آن فرمان می‌راندند.

❖ امتیازات اقتصادی انگلستان در دوران سلطنت ناصرالدین‌شاه:

امتیازهای رویتر، بانک شاهنشاهی و توتون و تنباکو (رژی یا تالبوت)

❖ قرارداد توتون و تنباکو و علل مخالفت مردم با قرارداد تالبوت و نتیجه:

ناصرالدین شاه در برابر دریافت مبلغی ناچیز و یک چهارم سود سالانه، انحصار خرید و فروش تنباکو و توتون در داخل و خارج ایران را به مدت پنجاه سال به یک انگلیسی به نام تالبوت واگذار کرد.

مردم ایران که می دیدند این قرارداد نوعی استثمار اقتصادی است، شروع به قیام و اعتراض نسبت به این قرارداد کردند.

در نهایت مرجع بزرگ شیعه آیت اللهّ میرزای شیرازی حکم تاریخی خود را صادر کرد. فتوای آیت اللهّ میرزای شیرازی در کنار اعتراضات مردم، در نهایت شاه را مجبور به لغو قرارداد.

روابط ایران و فرانسه

❖ علل حمله ناپلئون به مستعمرات انگلستان: (دیماه ۱۴۰۲)

هم زمان باروی کار آمدن قاجارها در ایران، ناپلئون بناپارت در فرانسه قدرت گرفت ناپلئون که سیاست توسعه‌طلبانه‌ای را در اروپا و جهان دنبال می‌کرد با مانع بزرگی همچون انگلستان روبه‌رو شد که به دلیل جزیره‌ای بودن و برخورداری از نیروی دریایی قدرتمند، توان رویارویی مستقیم با آن را نداشت. ازاین‌رو، نخست مصر را تصرف کرد و سپس درصدد حمله به هندوستان برآمد.

❖ علت ایجاد رابطه ناپلئون با ایران:

ایران مناسب‌ترین راه دستیابی ناپلئون به هند بود. درنهایت، عهدنامه فین‌کنشتاین ۱۲۲۲ق/۱۸۰۷م) بین دو کشور بسته شد.

❖ اتحاد سیاسی و نظامی ایران و فرانسه زیاد دوام نیاورد:

زیرا ناپلئون اندکی بعد تمام تعهدات خود در برابر ایران را زیر پا گذاشت و با روسیه صلح کرد؛ هیئت نظامی فرانسوی را از ایران فراخواند و حکومت قاجار را در مقابل روس‌ها تنها گذاشت.

روابط ایران و عثمانی

❖ علل اختلاف ایران و عثمانی در زمان فتحعلی‌شاه و محمدشاه:

در زمان فتحعلی‌شاه و محمدشاه، به سبب اختلافات مرزی، بدرفتاری عثمانیان با زائران ایرانی عتبات عالیات و مشکلات تجاری، تنش‌هایی میان دو کشور بروز کرد.

❖ عهدنامه ارزنه‌الروم اول و دوم:

اما با وساطت دولت‌های انگلستان و روسیه مذاکراتی میان ایران و عثمانی صورت گرفت و قراردادهای صلح ارزنه‌الروم اول و دوم میان آن‌ها بسته

@DaneshSad

شد و به کشمکش‌ها پایان داد.

❖ در اواخردوره قاجار،دولت عثمانی با چه شعاری بخشی ازاندیشمندان ایرانی را به سوی خود جلب کرد؟ (خرداد ۱۴۰۲)

شعار« اتحاد اسلام»

روابط ایران و کشورهای دیگر

❖ هدف دولت قاجار از ارتباط با دیگرکشورهایی مانند آمریکا و اتریش : ص۴۶

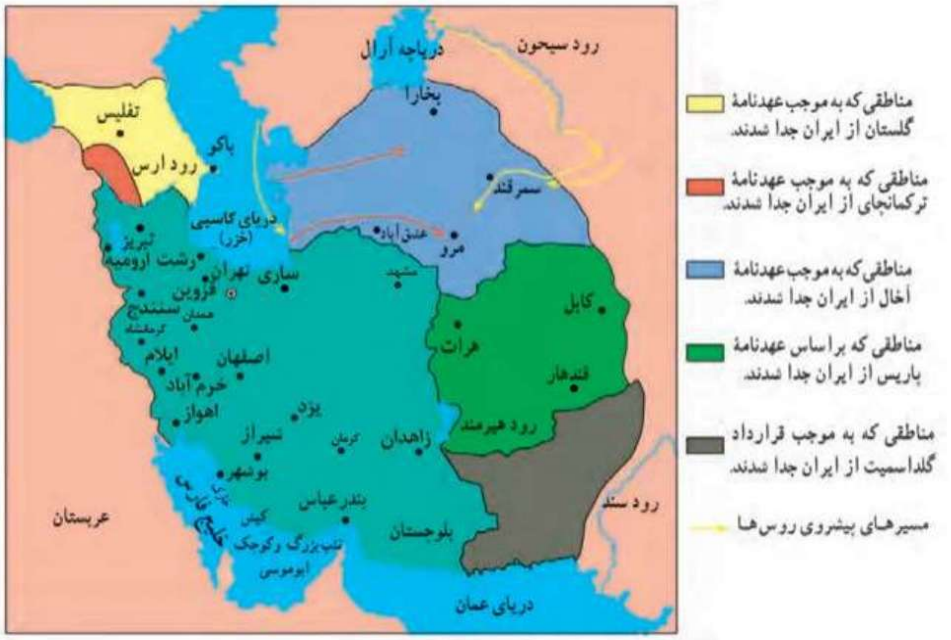
حکومت قاجار برای کاستن از نفوذ و دخالت‌های روزافزون روسیه و انگلستان در امور ایران

❖ علل عدم موفقیت در ایجاد روابط قاجار با سایر کشورها:ص۴۶

به سبب سنگ‌اندازی روس‌ها و انگلیسی‌ها و بی‌رغبتی این کشورها

❖ سوال نهایی از نقشه خیلی مهم

❖ نقشه داده می‌شود و شما می بایست با شماره‌هایی که مشخص می‌شود نام قراردادها با بنویسید که کدام منطقه در این قراردادها از ایران جدا شد.

سرزمین‌های جداشده از ایران در دورهٔ قاجار

@DaneshSad